

NEMŠKO NACIONALNO DRUŠTVO »SÜDMARK« NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM V PRVEM DESETLETJU PRVE AVSTRIJSKE REPUBLIKE

TONE ZORN

V prispevku se omejujem na oris delovanja omenjenega društva po letu 1920. Kolikor je znano, gre za društvo, ki je v letih pred prvo svetovno vojno skrbelo za gospodarsko stran graditve nemškega »mostu do Jadrana« in to predvsem na Slovenskem Štajerskem. Tu naj omenimo naseljevanje nemškega življa ob nemško-slovenski jezikovni meji, kjer je Südmarka na dveh sektorjih pokupila do leta 1914 900 oralov zemljišč (na področju Šentilja 600 in Marenberga — Radelj 200 oralov) ter samo na področju Šentilja in sosednjih občin naselila 63 družin iz Nemčije s skupaj 371 družinskimi člani. Leta 1909 so v Gradcu ustanovili tudi poseben denarni zavod, namenjen nemški kolonizaciji Slovenske Štajerske; imenovali so ga Südmärkische Volksbank und Spargenossenschaft für die Alpenländer. Zavod se je kasneje preimenoval v Deutsche Heimatstättenbank.

V takratnem delovanju društva priča med drugim poročilo, podano na Südmärken občnem zboru ob dvajsetletnici društva dne 6. maja 1909. Poročilo navaja, da je društvo v preteklem letu porabilo 190.529 kron za naseljevanje nemškega življa. V ta namen so kupili več sto oralov slovenske zemlje in tako zamenjali 20 slovenskih družin s 23 kmečkimi in 5 obrtniškimi družinami s skupaj 164 družinskimi člani. Med nemškimi naseljenci so bili v večini protestanti.¹ Leta 1911 je Südmarka na štajerski jezikovni meji kupila 6 slovenskih kmetij, dalje mlin in gostilno z mesarijo; površina sedaj odkupljene zemlje je znašala 150 oralov.² In še ena vest iz tega časa. Za ohranitev nemštva v Brežicah in v podporo tamkajšnjih nemško usmerjenih obrtnikov je Südmarka izdala nad 50.000 kron.³ Ustanavljale so se tudi posebne posredovalnice, namenjene nakupu slovenske zemlje ter pridobivanju potrebnih kupcev. Za gornjeavstrijsko namestništvo je tako znano, da je dalo Südmarki ustrezno koncesijo, medtem ko je Nemški svet (Volksrat) za Kranjsko sklenil pričeti z enakim posredovanjem slovenske zemlje kot graška vzornica.⁴

Po prvi svetovni vojni je bilo zaradi bistveno spremenjenih okoliščin delovanje Südmärke omejeno na tisti slovenski prostor, ki je ostal v Avstriji in ki je zajemal slovenski del Koroške in še nekatere občine na štajerskem obmejnem področju (občine Sobota, Radvanje in Mlake v okraju Deutschlandsberg, dalje občini Klanci in Gradišče v okraju Lipni-

ca ter radgonski trikot). V tem času se je Südmarka združila še z nekaterimi organizacijami, tako Bundom der Deutschen na Spodnjem Avstrijskem, Zvezo za ohranjanje nemštva na Madžarskem ter s tirolskim Andreas Hofer-Bundom. Poleg osrednjega vodstva v Gradcu je bilo postavljeno še posebeno na Dunaju, po eni strani namenjeno zastopanju društva pred osrednjimi oblastmi, po drugi strani pa delovanju na Spodnjem Avstrijskem, kjer še danes živi češka manjšina, na severnem Gradiščanskem, Madžarski in Romuniji. Medtem ko naj bi bilo delo dunajskega vodstva usmerjeno predvsem na področja z nemškimi manjšinami na Madžarskem in v Romuniji ter na okolico Dunaja, si je graško vodstvo pridržalo kot svoje delovno območje ostali avstrijski prostor, skupaj z južno Gradiščansko, zunaj pa še »slovenski del« Jugoslavije ter Italijo (šlo je predvsem za južno Tirolsko). Nakazano dejavnost naj bi opravičevalo tudi dodatno Südmarkino poznamenovanje društva z »Zvezo Nemcev za ohranitev svoje narodnosti (Volkstum) doma in v tujini«.⁵ Leta 1925 je po daljših pripravih sledila združitvev Südmärke z drugim nacionalnim društvom, imenovanim Nemško šolsko društvo (Deutscher Schulverein) v skupno organizacijo Deutscher Schulverein Südmärk. Združeno društvo si je med drugim postavilo za cilj pospeševanje nemškega življa na jezikovno mešanih območjih države; dalje ustanavljanje in podpiranje nemških otroških vrtcev, »s primernimi ukrepi« obrambo nemških manjšin v sosednjih državah, obrambo pred prevladujočim židovstvom, nemško vzgojo mladine, pravico Nemcev do samoodločbe in za priključitev Avstrije nemški državi.

Dostopna dokumentacija opozarja, da je že pred prvo svetovno vojno delovala na Koroškem vrsta Südmarkinih krajevnih organizacij (skupin). Po podatku iz leta 1922 je bilo v tem času na Koroškem 83 krajevnih skupin društva, ustanovljenih od leta 1890 dalje. Razdeljene so bile na tri okrožja (Gau): na Gau Zgornja Koroška (ustanovljen leta 1908 v Beljaku), Gau Vzhodna Koroška (ustanovljen leta 1908) in na Gau Celovec (ustanovljen leta 1909). Na območje obveznega dvojezičnega šolstva iz leta 1945 je v času po znanim plebiscitu odpadlo kakih 12 krajevnih skupin, najdemo pa jih predvsem v večjih krajih, kot so to Borovlje, Rožek, Železna

Kapla, Dobrla vas, Velikovec in Pliberk, poleg tega pa še ob Baškem jezeru (ust. po plebiscitu), Kotmari vasi, Vetrinju ter ziljske vasi Brdo, Čajna in Brnca. Poročilo iz leta 1922 posebej podčrtuje, da so uspeli obnoviti Südmarkine skupine na območju nekdanje plebiscitne cone A in še posebej v Borovljah, do prve svetovne vojne »tretjo najmočnejšo skupino na Koroškem in peto najmočnejšo sploh«. Leta 1922 je ta skupina štela znova nad 300 članov, »iz krajevnih vzrokov« pa se ji je začasno pridružila tudi skupina iz Bistrice v Rožu. Dobrobska skupina je štela 80 članov. Društvo je imelo tudi vrsto krajevnih knjižnic, od tega na slovenskem delu dežele v Železni Kapli in v Rožeku. Za celovško in beljaško krajevno skupino je znano, da sta v prvih povojnih letih pristopili k posebnima »Nacionalnima krajevnima skupnostma« (Nationale Arbeitsgemeinschaft), ustanovljenima v obeh mestih.⁶ Po združitvi z Nemškim šolskim društvom je šelo združeno društvo na vsem Koroškem leta 1928 89 krajevnih skupin (v večjih mestih tudi po več). Primerjava tega pregleda s tistim iz leta 1922 pokaže, da so do leta 1928 kljub združitvi odpadle nekatere krajevne organizacije; ta ugotovitev velja tudi za južno Koroško; v celoti pa vendarle beležimo porast krajevnih skupin združenega društva. Na slovenskem delu dežele jih je bilo tako leta 1928 15; najdemo ih v krajih: Brdo v Ziljski dolini, Podklostru, Brnci, Čajni, Št. Štefanu na Zilji, Mariji na Zilji, Ločah, Področci, Vrbi, Borovljah, Grabštajnu, Žihpolju, Železni Kapli, Pliberku in Djekšah.⁷ Leta 1931 je znašalo število krajevnih skupin združenega društva kakih 100; na slovenski prostor je od tega odpadlo devetnajst skupin. Kot novi kraji nastopijo sedaj Grebinj, Mali Št. Vid in Ruda.⁸ Opaziti pa je, da so v pregledih krajev s krajevnimi skupinami Nemškega šolskega društva Südmark določene razlike; tako leta 1928 ne najdemo Dobrle vasi, ki se znova pojavi čez štiri leta, dokončno pa je leta 1928 odpadla Kotmara vas. V nasprotju s številom krajevnih organizacij pa žal ni znana številčnost koroškega članstva, pač pa vemo, da je imela Südmark leta 1922 na celotnem državnem ozemlju »nad« 100.000 članov ter »okroglo« 1.100 krajevnih skupin.⁹ Podatki kažejo, da se je do leta 1928 dvignilo njihovo število na 1.300,¹⁰ leta 1931 pa je znašalo 1.422 (od tega aktivnih 1.217).¹¹

V koroškem gradivu najdemo tudi podatek za Štajersko, po katerem je znašala Südmarkina podpora tako imenovanemu Nemškemu šolskemu domu (Deutsches Schülerheim) v Gradcu, namenjenemu »sinovom pregnanih

sorojakov« iz držav naslednic stare monarhije, torej tudi iz Jugoslavije, 349.860 kron. Znano je tudi, da je bilo v domu leta 1922 več kot 50 srednje in visokošolcev.¹² Graško vodstvo pa si je pridobilo tudi tednik Deutsche Grenzschutz, list, ki naj bi varoval interese »nemštva v državi SHS« (list je prenehal izhajati leta 1922). Še posebej pa je treba omeniti »prvo südmarkino delovno skupnost«, v okviru katere se je med 7. in 18. novembrom 1921 zvrstilo 13 predavanj, med njimi tudi o (narodno) obrambnem delovanju društva; ponovitve predavanj leta 1922 so se udeležili tudi Korošci.¹³

Kot smo omenili, se je Südmarka v povojnih letih povezovala z organizacijami podobnega značaja. Z njimi je celo ustanovila posebno Delovno skupnost za obmejno nemštvo in za nemštvo v tujini (Arbeitsgemeinschaft für Grenz- und Auslandsdeutschtum); ustanovitelji društva so bila še društva Deutscher Schulverein, Andreas Hofer-Bund in druga, njegov namen pa je bil buditi narodni čut avstrijskih Nemcev, vezi z Nemci v drugih državah in podobno. Glasilo »delovne skupnosti« pa je v tem času izhajalo kot priloga lista Deutsch-österreich. Tageszeitung.¹⁴ Še posebej pa je bila na Koroškem Südmarka povezana z osrednjo protimanjšinsko organizacijo, v tem času imenovano Kärntner Heimatdienst, namen povezanosti obeh organizacij pa naj bi bilo »preprečevanje iredente (s tem izrazom so na Koroškem označevali narodno zavedne Slovence, op.), ki jo podpira Jugoslavija.«¹⁵ Iz dejavnosti društva naj omenimo, da je Südmarka novembra 1922 pripravila poseben koroški »obmejni teden« z vrsto predavanj in s prireditvami, namenjenimi koroški obmejni problematiki. Naslednje leto pa je društvo pripravilo posebno nabiralno akcijo, namenjeno »žrtvam francoskega vdora« v Posarje; ob tej priložnosti so Südmarkine krajevne skupine v Celovcu, Mallnitzu in Železni Kapli nabrale 10.240.000 kron (od tega samo v Železni Kapli 4.120.000). V Südmarkinem delovnem programu iz tega časa najdemo poleg opozoril na budnost pri ohranjanju »posebnosti« (nemštva op.) tudi vrsto neposrednih nalog. Krajevnim organizacijam je bilo priporočeno, da pazijo na »nevarnosti«, ki groze nemštvu na obmejnem območju Koroške s slovenskim nakupovanjem hiš, zemlje in trgovin, skrb naj dalje velja izpraznjenim službenim mestom v uradih, sodiščih, šolah, farah, železnici, notariatih, advokatskih pisarnah, v privatnih podjetjih in zdravstvu, skrb pa naj tudi za gospodarsko pomoč narodnostno ogroženim ali slabo stoječim pripadnikom nemškega naroda. Zna-

čilno je, da smernice za delovanje Südmarkinih krajevnih skupin že v tem času poudarjajo antisemitizem. Kot vzgojna sredstva se naštevajo razna predavanja o narodnostnih razmerah na različnih nemških področjih, posebno še na tistih, »odstopljenih« tujim državam, spominske slovesnosti, posvečene velikim nemškim možem, razne slovesnosti v spomin na padle, prireditve, namenjene koroškemu plebiscitu, ustanavljanje mladinskih skupin, gojitev telesne kulture, pevska dejavnost in podobno. Po pogovoru celovškega Südmarkinega vodstva z osrednjim vodstvom društva so bila 8. decembra 1922 sprejeta načela o Südmarkinem članstvu. Član društva je mogel biti vsak Nemec, ne glede na politično usmeritev, ki priznava varovanje obmejnega in zamejskega nemštva, zagovarja kulturno in gospodarsko povezanost vseh Nemcev, obrambo pred tujimi »sunki«, gojitev domače nemške kulture, enako misel o združitvi z nemško državo, dalje pobijanje laži o nemški vojni krivdi, potrebo po nemški vojni sposobnosti in končno arijsko pokolenje in boj proti židovstvu.¹⁶

Po združitvi Südmarke z društvom Deutscher Schulverein je združeno društvo videlo svojo nalogo v narodnoobrambnem delu, na Koroškem pa še posebej »neposredno obrambno delo« oziroma »obrambo nemških interesov«. Da bi bila ta prizadevanja na nekdanjem plebiscitnem ozemlju tudi uspešna, je po mnenju združenega društva treba, da ima »tamkajšnje domovini zvesto prebivalstvo, združeno v Kärntner Heimatbundu podporo narodnostno mislečih Nemcev in to ne na Koroškem, ampak v (vsej op.) naši državi in Nemčiji sploh.« Glede organizacijske mreže društva najdemo tožbo, da so na nemškem delu Koroške številne občine brez krajevnih skupin društva ali pa je njihova dejavnost po vojni zamrla. Društvo je tudi nastopalo proti takratnemu načrtu o ureditvi slovenskega vprašanja s kulturno avtonomijo ter morebitno tako ureditev ocenilo kot »pripravo za odcepitev« južnega dela Koroške in njegovo priključitev Jugoslaviji. Zavzemalo se je še za doseg narodnostno enotne Koroške, se pravi, da je društvo videlo eno svojih glavnih nalog v ponemčenju slovenskega koroškega življa.¹⁷ Tako tudi ni čudno, da je društvo ocenjevalo obstoječo utrakvistično osnovno šolo za prebivalstvo slovenskega jezika kot tisto šolo, »ki popolnoma ustreza potrebi prebivalstva.«¹⁸ V njegovem tisku bomo tudi trditev, da uživa slovenska skupnost »široke nacionalne pravice«, trditev, ki je na avstrijskem Koroškem še danes živa.¹⁹ Na občnem zboru društva 8. junija leta 1930 pa je

bila izrečena trditev (dal jo je njegov predsednik Gross), da »domovini (Koroški) zvesto prebivalstvo ogroža ščuvanje iz Ljubljane, (in to) kljub temu, da je gibanje za nacionalno avtonomijo zaradi brezmejnih (slovenskih) zahtev zastalo.«²⁰

V celoti pa si je društvo zastavilo svoje torišče na dveh področjih: na gospodarskem in kulturnem. Predvsem pa zasledimo opozorilo na nekdanjo Südmarkino kolonizacijsko dejavnost na Slovenskem Štajerskem,²¹ ki so jo prav v tem času nemškonacionalni krogi prenesli na Koroško. Tako vemo, da je do oktobra 1929 zajela naselitvena akcija 35 koroških posestev, od tega 20 na slovenskem delu dežele. Südmarkino poročilo za leto 1928/29 posebej podčrtuje, da sta naselitveno akcijo izvajali osrednja protislovenska koroška organizacija Kärntner Heimatbund in Deutscher Schulverein Südmark.²²

O obsegu kolonizacijske dejavnosti do oktobra 1929 je poročal takratni tisk, da je ta zajela 35 koroških posestev, od tega 20 na slovenskem delu dežele; po istih podatkih je bilo med novimi posestniki 32 rajhovskih nemških družin s skupaj 80 družinskimi člani.²³ Po istih podatkih je naselitvena akcija zajela do julija 1932 že 137 rajhovskih kmetov, ki so prevzeli 6604 orale koroške zemlje v vrednosti 4.842.000 šilingov. Na slovenski del dežele je do tega časa odpadlo 71 naseljenec, ki so kupili 3677 oralov zemljišč.²⁴

Viri pa poročajo še o dejavnosti društva na področju drugega »narodnostnega« dela. Iz poročila ob desetletnici koroškega plebiscita (leta 1930) izvemo, da je društvo namenilo za kulturne in gospodarske namene na jezikovno slovenskem delu Koroške (»jezikovno mešano ozemlje«) 20.000 šilingov. Dalje je skrbelo za uradniški in duhovniški naraščaj, namenjen temu ozemlju, skrbelo za kmetijsko in gospodinjsko šolo, za otroške vrtce, za denarne dodatke za učitelje v »ogroženih« (se pravi slovenskih) krajih ter za božičnice. Deutscher Schulverein Südmark je dalje podpiral še telovadna društva, igralske skupine ter gasilska društva. Poročilo tudi poudarja »razveseljiv napredek« že omenjene naselitvene akcije ter poudarja, da so do konca leta 1930 naselili na Koroško 109 rajhovskih naseljenec. Ti so prevzeli 2.760 oralov zemljišč v znesku 4,6 milijona šilingov.²⁵ O dejavnosti društva pa pričajo še nekateri podatki o njegovem denarnem poslovanju. Tako je osrednje vodstvo posredovalo koroški organizaciji leta 1926 30.573,83 šilingov, leta 1927 65.373,46, leta 1928 40.915,52 in leta 1929 59.343,41. Koroška sama pa je istočasno odvedla osrednjemu vodstvu leta 1926 26.854 šilingov, le-

ta 1927 26.923,65, leta 1928 31.654,77 in leta 1929 34.393,72 šilingov.²⁶ Na prosvetnem področju se je društvo naslanjalo tudi na urade prosvetnega ministrstva v posameznih deželah, tako na Koroškem na dr. Winkler-Hermadena pri koroški deželni vladi.²⁷ Iz poročil tudi izvemo, da je Deutscher Schulverein Südmark odobril za gradnjo otroškega vrtca v Velikovcu »znatno« denarno vsoto,²⁸ z njegovo pomočjo pa so tudi zgradili dve ljudski šoli Za Vrhom in na Brodeh.

OPOMBE

1. Slovenski branik, 1909, št. 8, 208; Širši pregled dejavnosti društva Südmark od njegove ustanovitve dalje je pripravil Friedrich Pock s knjigo Grenzschutz im Südosten. Ein halbes Jahrhundert Südmark. Graz—Wien—Leipzig 1940. — 2.

Slov. br. 1911, št. 1, 23. — 3. Slov. br. 1911, št. 6, 154. — 4. Prav tam, 1911, št. 9, 124. — 5. Kärntner Südmarkkalender — Kärntner Jahrbuch (za leto) 1922, 132 in (za leto) 124, 137. — 6. Prav tam, Koledar (za leto) 1923, 132—133. — 7. Kärntner Kalender (za leto) 1929. — 8. Prav tam, (za leto) 1929, 180. — 9. Gl. op. 5; — 10. Kärntner Kalender (za leto) 1930. — 8. Prav tam, (za leto) 1931, 168. — 12. Gl. op. 5. — 13. Kärntner Südmarkkalender (za leto) 1923, 132—133. — 14. Koroški Slovenec, 22. februarja 1922, št. 8. — 15. Kärntner Südmarkkalender (za leto) 1924, 137. — 16. Prav tam, 137—138. — 17. Kärntner Kalender (za leto) 1927, 118—119. — 18. Prav tam, (za leto) 1929. — 19. Prav tam, (za leto) 1930, 151—152. — 20. Prav tam, (za leto) 1931, 168. 21. Prav tam, (za leto) 1927, 118—119. — 22. Gl. op. 19. — 23. Koroški Slovenec, 9. oktobra 1929, št. 41. — 24. Prav tam, 13. julija 1932, št. 28. — 25. Kärntner Kalender (za leto) 1932. — 26. Gl. op. 20. — 27. Gl. op. 18. — 28. Prav tam.

DELEŽ SLOVENSKIH UČITELJEV GLUHIH PRI STROKOVNEM IN SPLOŠNO IZDAJATELJSKEM DELU

BOGO JAKOPIČ

Ko ob pomembnih obletnicah pregledujemo delo posameznih zavodov, ne moremo mimo resnice, da so dali vsakemu zavodnemu delu pomemben pečat zavodni učitelji, ki so delovali zunaj ali znotraj kake ustanove. Iz bibliografskih in drugih zapiskov je razvidno, da so dajali slovenski javnosti tiskano gradivo o delovanju in skrbi za gluhe v 19. stoletju pretežno zavodi zunaj Ljubljane, saj je ljubljanski zavod nastal šele leta 1900. Po tej letnici, to je v 20. stoletju, pa se je dejavnost v tej smeri osredotočila na ljubljanskem zavodu, kar je razvidno iz nadaljnega besedila.

Surdopedagoška veda je bila pri nas Slovenceh zajeta v strokovnih knjigah in člankih razmeroma pozno. Tega pa ni težko razumeti, če pomislimo na razvoj naše zgodovine in samobitnosti v preteklosti. Ker je surdopedagoška stroka le veja splošne pedagoške znanosti, je razumljivo, da se je le-ta razvijala v mejah splošne pedagoške prakse na Slovenskem. V dobi, ki jo omenjam, je bil naš življenjski področje stare Avstrije. Avstrijske dežele pa so bile tudi pri tisku različno upoštevane. Naše šolstvo je bilo ob zatonu preteklega stoletja pa tudi še nekaj časa na začetku sedanjega stoletja precej tesno vezano na avstrijsko izdajateljsko dejavnost, ki

je imela svoje centre predvsem na Dunaju, v Pragi in v Gradcu. Razumljivo je, da je vse to bilo ozko povezano s splošno politiko avstrijskega monopolizma nad deželami, ki so bile bolj odročne. Obenem pa je bilo to tudi v zvezi s praktično stranjo same založniške dejavnosti, saj so Slovenci tiste dobe dobivali v roke obilico prevodov avstrijskih, nemških in čeških avtorjev, ker jih sami niso imeli dovolj ali ker sami niso imeli dovolj strokovno usposobljenega kadra, ki bi enakovredno uveljavil svoje izsledke in samostojno tiskal učne knjige. Poleg tega je bila na Dunaju centralna cenzurna komisija, žal, v mnogih primerih edino odločujoča za potrditev ali zavrnitev kake knjige. Jasno je, da to niso bili edini pogoji, ki so narekovali stagnacijo splošne pedagoške, še najbolj pa specialne pedagoške tiska. Kakor sem že omenil, je bila ena izmed poglobitvenih ovir za širjenje surdopedagoške literature tudi premajhna zainteresiranost pedagoškega kadra za ta področja v tej dobi, premajhno znanje našega učiteljstva o vzgoji in delu z gluhiimi, nepopolna osveščenost našega kadra glede na izrazoslovje in stil pisanja v delih s tega področja. Večji pogumni poizkusi v drugi polovici 19. stoletja (Koprivnik in Rudež) so do-